

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Ulusal ve Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 4 (Nisan/April 2021), s. 209-219.
Geliş Tarihi-Received: 28.03.2021
Kabul Tarihi-Accepted: 15.04.2021
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.904535

Freud'un Görüşleri Ekseninde "Cemile" Hikâyesinde Aşk

The Concept of Love in The Story "Jamila" Based on Freud's Perspective

Fatih YILMAZ*

Öz

Aşk, insanlık tarihi boyunca çeşitli görüşler, inançlar ve kabuller bağlamında farklı bakış açıları kazanmış ve kendisine gerek birbirlerine yakın gerekse tamamen uzak pencereler edinerek anlam dağarcığını genişletmiştir. Bu çalışmada Fransız şair Louis Aragon'un "Dünyanın en güzel aşk hikâyesi" yorumuna layık gördüğü ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un "Cemile" adlı hikâyesi ve söz konusu aşıkları, Freud'un psikanaliz kuramıyla ele alınmış ve karakterleri aşk olgusuna götüren bilinçaltı sebepler üzerinde durulmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan psikolojik gelişmeler insan davranışlarının gözlemlenmesi ve yorumlanması konusunda farklı kapılar aralayarak davranışların kökenine inme fikrini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda aşk ve sevgi kavramı da bilim insanları tarafından birçok kez farklı metotlar ve görüşlerle açıklanmaya çalışılmış, böylece aşka ve sevgiye olan bakış açısı kendine yeni ufuklar edinmiştir. 20. yüzyıldan itibaren edebiyat dünyasını da yakından etkileyen bu gelişmeler, öykü ve roman karakterlerinin ruhsal tahlillerinin yapılmasına ve psikolojik yönelimlerinin tutarlı bir disiplinle açığa çıkarılmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışmada, Freud'un "savunma mekanizmaları" ve "aşk koşulları" temel alınarak, "Cemile" hikâyesindeki karakterleri aşka sürükleyen bilinçaltı sebepler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşk, Aytmatov, Cemile, Freud, psikanaliz.

Abstract

Love has acquired different perspectives within the context of various opinions, beliefs, and concessions throughout the history of mankind, and expanded its repertoire of meanings through gaining aspects that are both close and far away from each other. In this study, the story "Jamila" written by the famous Kyrgyz author Chingiz Aitmatov and deemed as "the most beautiful love story in the world" by French poet Louis Aragon, and the lovers in question are discussed through the psychoanalytic theory by Freud and the subconscious reasons leading the characters to the phenomenon of love are elaborated. The psychological developments, which particularly occurring in the late 19th century, slightly opened various doors in terms of observing and interpreting human behaviors and brought up the idea of retracing these behaviors. In this regard, the concepts of love and affection are tried to be explained several times by scientists through various methods and arguments and, by this way, the perspective on love and affection has gained new horizons. These developments, which is also closely affecting the world of literature as from the 20th century, has contributed to performing the psychological analysis of the characters in the stories and novels, and revealing their psychological orientations through a consistent discipline. In this study, the subconscious reasons leading the characters in the story "Jamila" to love are tried to be revealed based on the "defense mechanisms" and "conditions of love" by Freud.

* Yüksek Lisans Öğr., Kastamonu Üniversitesi SBE Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Kastamonu/Türkiye, e-posta: fatihyilmaz3761@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9703-6653>.

Key words: Love, Aitmatov, Jamila, Freud, psychoanalysis.

Giriş

Arapça 'ışk (aşk) ve Aramice/Süryanice 'âşak kökünden türeyen ve Türkçede 18. yüzyıla kadar "ışk" biçimiyle kullanılan *aşk* kelimesi, sözcük anlamı itibariyle "*şiddetle sevmeye, şiddetli ve yakıcı sevgi*", "*karışma, haşır neşir olma, bir şeyle uğraşma*" (Ermiş 2008: 63) anlamlarını ifade etse de tarih boyunca çeşitli filozofların ve ait oldukları toplumların kabulleri ve inançlarıyla farklı manalar edinmiş ve anlam tabakasını gün geçtikçe genişletmiştir.

Batı dünyasında antik çağlara kadar inildiğinde, bilinen felsefe okulu "Akademi"nin kurucusu Platon'un, hocası Sokrates'in yönlendirmesiyle şiir ve edebiyattan uzaklaşarak felsefeye yöneldiği ve diyaloglardan oluşan *Şölen* adlı eserinde aşkın felsefesine dair ilk örnekleri verdiği görülmektedir (Taşdelen 2007: 383-404). Antik Yunan'da Sokrates'le başlayan aşkı cinsellik dışında yorumlama düşüncesi, öğrencisi Platon'la varlığını idame ettirmiş ve devamında gerçek yorumunu bulabilmiştir. Örneğin; *Şölen*'de bir "Sempozyum"dan söz eden Platon, Apollodoros'un varlıklı dostlarının isteğiyle Agathon, Sokrates ve Alkibiades'in Agathon'un evinde aşk hakkında konuşmalar (logoi) yaptığından söz eder (Platon 2014: 23-173). Sempozyum, gerek içerisinde sevgi ve güzelliğin asli kaynağını araştırması, gerekse varoluşsal sistematik içinde görelî güzellikten başlayarak varoluşsal amaca kadar uzanan birçok sorgulamaya yer vermesi bakımından aşk ve güzellik konusunda derinlemesine yapılan ilk önemli akıl yürütmedir. Platon, özellikle Erasta (Âşıklar) diyalogunda Eros (sevgi) ve "philia"yı (kardeşçe sevgi) ayırt ederken karşıt cinsler arasındaki aşk ilişkisinin de özünde dostluğu, umudu, arkadaşlığı barındıran kardeşçe sevgiden türediğinin altını çizer.

Sokrates'in düşüncesinde aşk daha çok özünü kavrama/kendini tanıma olarak tek bir bağlamda ele alınırken, Platon'a göre "yersel aşk-göksel aşk" olarak iki kefedeye sınıflanmıştır. Yersel (tensel) aşk, bedene yönelip hazzı ön plana çıkarırken, göksel aşk ise manevi güzelliği, insani erdemleri ifade eder (Kargı 2015: 110).

Platon'un bu "göksel aşk" tanımlamasının derinliği platonik aşk kavramının doğmasına sebep olmuştur. Platonik aşk, Platon'un *Devlet* adlı eserinde, gerçekleşmesi mümkün olamayacak kadar ideal bir devleti tasvir etmesiyle özdeşleşmiş, aşk yönünden gerçekleşemez, ancak gerçekleşirse de ne güzel olur denilen arzulara tercüman olan bir tanım hüviyetine bürünmüştür (Platon 2005: 15-30). Platonik aşk, aslına bakılırsa gerçek sevgidir. Fiziksel doyumdan ziyade, kişinin tanrısal kurguya direnerek kendi için sevmesidir. Tasavvufta "müşahhasan mücerrete ulaşma" denilen bu durumun divan şiirinde de örneklerine rastlanır.

Vâdî-i vahdet hakikatde makâm-ı aşkıdır

Kim müşahhas olmaz ol vâdîde sultândan gedâ (F.; G.1/3)

Doğu düşüncesinde özellikle İslam felsefesinde aşkın, daha çok uhrevî boyutunun ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Mevlânâ, tasavvufun temeline aşkı oturturken, aynı zamanda onu hayatın, varlığın, yaratılışın temeli olarak da görür. Ona göre her şeyin mayasında bulunan aşk; yaratıcıya karşı duyulan aşktır. Onun dışındaki aşklar gelip geçici bir hevesten ibarettir (Çetinkaya 2011). Kâinattaki bütün varlıkların "âşık"a (yaratılmışa) "maşuk"u (yaratıcıyı) hatırlatması olarak görülen vahdet-i vücut anlayışı, Mevlânâ'nın aşk felsefesinin temelini oluşturmaktadır (Arslanoğlu 2000: 5-8).

İbn-i Sina'ya göre ise aşk Allah'ın varlığının bir kanıtıdır. Mevlânâ'da olduğu gibi aşk, âşık ve maşuk bütünüyle varlığın birer tezahürüdür. Varlığın var olma sebebi aşktır.

Ona göre varlık hem aşktır hem de “mutlak iyi”dir. Varlığın varlık olma sebebi olan aşk, ahlâken ve fikren mükemmelliğin de tamamlayıcısıdır (Göz 2011: 44-47).

Bu tamamlayıcı unsurlardan biri de insandır. İnsanlar, salt kendi aralarındaki birtakım ilişkileri açıklamak için değil, evrenin yaratılışından, yaratıcı ve yaratılmış arasındaki ilişkilere kadar birçok gizemi kavrayabilmek adına sevginin tecrübesine başvurur. Platinos, İbn Arabi, İbn Hazm, Kierkegaard gibi daha pek çok düşünür bu anlayışla eserler kaleme almıştır.

Aşkın bu kavramsal yolculuğu tarih boyunca çeşitli kabuller ve bakış açıları ekseninde yorumlanmış kimi zaman Sokrates’ten önce olduğu gibi cinsellikle kimi zamansa manevi haz ile ilişkilendirilen farklı sınıflamalar, tanımlamalar edinmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Arthur Schopenhauer, *Aşkın Metafiziği* adlı eserinde; aşkı, insan türünü devam ettirmek için kurulmuş bir tuzak olarak tanımlayarak, en incelmış ve yücelmiş aşkın bile kaynağını yalnız ve yalnız cinsel içtepiden aldığını ifade etmiştir (Schopenhauer 1963: 12-13). “Sevdiğimizden emin oluşumuz, sevdiğimizize sahip olmayışımızın yerini tutamaz.” (Schopenhauer 1963: 10) diyen Schopenhauer, sevildiği halde sevdiğine kavuşamayanların intihar etmesini de buna bağlar. Ona göre, çılgınca âşık olan ve sevgilerine karşılık göremeyen kişiler ise, sevdiklerine sahip olmakla fiziksel bir haz elde ettikleri için bir yoksunluk çekmezler (Schopenhauer 1963: 12). Bu bağlamda Schopenhauer psikanalizin felsefi bir öncüsü olarak kabul edilebilir. Ancak 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarına geldiğinde (Schopenhauer’dan sonraki dönem) dönemin önemli filozoflardan biri olan J. Ortega Gasset’in, *Sevgi Üstüne* adlı eserinde Schopenhauer’in bahsettiği sevgi ve arzuyu farklı iki unsur olarak ele aldığı görülmektedir. Gasset’e göre bir şeyi arzu etmek, o şeye sahip olmaya doğru ilerlemektir. Bu nedenle arzu doyurulur doyurulmaz söner, bir doyuma ulaşır. Sevgi ise sonsuza dek doyumsuz kalır (2004: 8-10).

Gasset, arzu ve sevgi arasındaki bu ayrımı şöyle ifade eder; “*Arzunun edilgen bir özelliği vardır; bir şeyi arzu ettiğimde, aslında arzu ettiğim şey o nesnenin bana gelmesidir. Yerçekiminin merkezi olarak ben, her şeyin benim önüme düşmesini beklerim. Sevgi arzunun tam tersidir, çünkü baştan sona etkinliktir. Sevgede, nesnenin bana gelmesi yerine ben nesneye giderim ve onun bir parçası olurum.*” (2004: 8-9).

Gasset, gerçek sevginin, uğruna çekilen acılar ve katlanılan ıstıraplarla belli edilebileceğini ve de ancak bu şekilde hesaplanıp ölçülebileceğini ifade etmiştir. Bu düşüncesiyle de Platon’un kendinden önceki filozofların aksine, aşkı tensel-göksel olarak ayırt etmesi gibi, sevgi ve arzuyu farklı unsurlar olarak ele almış, bu yönüyle de görüşleri Schopenhauer’in haz eksenli yaklaşımından farklılık arz etmiştir. Buradan hareketle, Platon’un ortaya attığı “tensel aşk- göksel aşk” ayrımının uzun yıllar güncelliğini koruduğu ve önermenin farklı kefelinde (cinsel haz- manevi doyum) yerini alan düşünceler, hipotezler meydana getirdiği görülmektedir.

Henüz 20. yüzyıla kadar felsefe ve edebiyatın içinde kalarak felsefi disiplinlerle açıklanmaya çalışılan “aşk” kavramı, 1800’lü yılların sonlarında psikolojinin bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkmasıyla incelenebilir bir davranış biçimi haline gelmiştir. Özellikle psikanaliz kuramının öncüsü Sigmund Freud’un; ruhsal yapıyı bir buz dağı olarak betimlemesi ve suyun üzerinde kalan bölümü bilinç bölgesi, suyun altındaki kısmı ise bilinçdışı (bastırılmış arzu ve istekler) olarak nitelmesiyle, aşk aslında bilinçaltında bulunan bastırılmış arzu ve isteklerin bir dışavurumu olarak görülmeye başlanmış ve “aşk” konusunda yeni bir tanımlama alanı açılmıştır (Geçtan 1990: 14-26).

“Benim de mi düşüncelerim olacaktı,

Ben de mi böyle uykusuz kalacaktım.

Sessiz, sedasız mı olacaktım böyle?

Çok sevdiğim salatayı bile

Aramaz mı olacaktım?

Ben böyle mi olacaktım?" (Kanık 2015: 55)

Freud'un Tanılarına Göre Âşık Repertuarı

Sigmund Freud *Sevgi ve Cinsellik Üzerine* adlı çalışmasında "aşk koşullarını" üç farklı tip üzerinden açıklar. Söz konusu aşk koşullarının birincisine "mağdur üçüncü" koşulu diyen Freud, koşulun içeriğini şu şekilde özetler;

"İlgili kişi hiçbir zaman bağımsız bir kadını, yani bir kızı ya da yalnız başına yaşayan bir kadını aşk nesnesi olarak seçmez. Sadece başka bir erkeğin eş, nişanlı veya arkadaş vasfıyla sahiplendiği bir kadını seçer. Bu koşul bazı durumlarda o kadar acımasız olur ki, söz konusu kız – eğer hiç kimseye ait değilse– belki ilk önce görülmez veya dikkate alınmaz bile. Fakat anılan şekilde başka bir erkekle ilişki içine girer girmez, derhal aşkın odağında yer alır." (Freud 2015: 109).

İkinci koşul daha az istikrarlıdır ama daha az dikkat çekici değildir. "Sürtük aşkı" olarak kabul edilen koşulu Freud şöyle açıklar;

"Namuslu ve mazbut bir kadın, kendisinin aşk nesnesi olarak seçilmesi için gerekli olan tahriki, hiçbir zaman dışa vurmaz. Ancak ve ancak bir şekilde cinsel bağlamda davetkâr olan, sadakat ve güvenilirliği su götürür nitelikli kadından böyle bir tahrik beklenebilir. Flörte eğilimli olan evli bir kadının seslenişindeki hafif trüdan başlar ve hafif meşrep ya da hayat kadını olarak adlandırılacak bir kadının alenen yürüttüğü, çok eşli hayat tarzına kadar uzanır." (Freud 2015: 109-110).

Freud, üçüncü koşulu ise şöyle ifade eder:

"Aşk hayatında kadının değeri cinsel uyumu doğrultusunda belirlenir ve "sürtük kadın" özelliğine yaklaştıkça kadının değeri düşer. Bu kadınlarla sürdürülen aşk ilişkileri, en büyük psikik külfetlerle ve hatta diğer bütün menfaatlerin yok sayılmasıyla yürütülmektedir. Bunlar, sevilebilecek yegâne kişilerdir. Gerçek ne kadar ihlal edilirse edilsin, sadakat ilkesi her defasında yeniden dile getirilir." (Freud 2015: 111).

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde de aşkın tanımı içsel yolculuğunu genişleterek, bilimden aldığı katkılarla farklı ruhsal tahlillere olanak sağlamış ve edebiyat dünyasını da derinden etkilemiştir (Sarı 2008: 35-81). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırgız edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov, aşk konusunda hikâye ve romanlar kaleme almış, dünya genelinde adından sıklıkla söz ettirmiştir (İbrahimov 2018: 8). Bunlardan en önemlisi Fransız şair Louis Aragon'un "Cemile" hikâyesine yazdığı "Dünyanın en güzel aşk hikâyesi" başlıklı makalesidir (Aytmatov 1982: 8). Aytmatov'un "Dünyanın en güzel aşk hikâyesi" yorumuna layık görülmüş "Cemile" adlı eseri, Freud'un psikanaliz kuramı ve aşk koşulları bağlamında incelenebilir.

Tabuların Gölgesinde Aşk

"Tabu" kelimesi, İngiliz dilinde bulunan "taboo" sözcüğünden alıntıdır. İngiliz diline de Polinezya söz varlığı içinden geçtiği tahmin edilmektedir. Kelimenin manası "sebebi belirlenemeyen yasak", "toplumdışı durum", ve "aykırı hadise" olarak izah edilebilir. Temeli geçmişe dayanan ve "ilke edinilmiş, damgalanmış kabuller" olarak özetlenebilecek tabu sözcüğü, kutsiyeti, lekelenmeyi ve bu minvalde gelişen "erişilmez, ilişilmez olma" durumunu ifade eder. Özetle toplumlarda "tabu" olarak kabul edilen şeyler, "yapılmaması, dile getirilmemesi, dokunulmaması icap eden" genel kaidelerdir.

Tabular toplumların hassas noktalarıdır ve onları değiştirmeye kalkmak veya onların aksi yönde hareket etmek sosyal hareketlenmelere ve bunun sonucu olarak dışlanmalara neden olabilir.

S. Freud, “tabu” kavramını, salt ahlaksal ve teolojik sınırlamalarının izahı olarak ele almaz. Ona göre “tabular” esasında hiçbir nedene ve güce dayanmadan kendi hallerinde bir engel halinde bulunurlar. Onları dini yahut ahlaksal yasakların dışında tutan şeyse, uzak durmayı ve dokunmamayı toplumsal bağlamda elzem bulan ve bu gerekli durumu bir sebebe bağlayan hiçbir düzene ait bulunmamalarıdır. Freud’a göre “tabu”nun beraberinde getirdiği yasaklar bütün gerekçelerin dışındadır ve temelleri meçhuldür (Freud 2015: 82).

Aytmatov’un “Cemile” hikâyesinde de “aşk” izleği etrafında genç bir kadının Kırgız toplumunda bulunan tabularla mücadelesine temas edilir. Cemile, Kırgız topraklarında Bakayır isimli bir köyde atlarla ilgilenen bir adamın kızıdır. Sürekli erkek bir evladın hayalini kuran babası, bir oğlu olmayınca Cemile’yi bir oğlan çocuğu gibi yetiştirmiştir. Esasında hikâyenin geçmişe dayanan bu bölümünde de ataerkil toplum yapısının bireyleri sürüklediği zorunlu tercihlerin izleri görülmektedir. Cemile, babasının himayesinde bir erkek çocuğu gibi büyütüldüğü için, heyecanlı, cesur, saldırgan ve başına buyruk bir karakterdedir. Bu sebeple toplum içinde onun tutum ve davranışları hoş karşılanmaz. Çünkü hemcinslerinde olduğu gibi toplum ondan sakin, ağırbaşlı, itaatkâr, korunmaya ihtiyaç duyan bir kadın imajı görmeyi beklemektedir. Ancak Cemile bütün bu beklentilerin aksine erkeklerle birlikte at sürer, erkekler arasında düzenlenen yarışlara katılır. Kaçarak evlendiği kocası Sadık ile de bu yarışların birinde karşılaşmış ve Sadık’ı geçmiştir. Geleneklerin ehlileştirdiği “kadın” ve “erkek” tanımına karşı, dağlardan toplumun içine karışmış özgür, yabani bir ceylan gibidir Cemile. Sadık ile kaçarak yuva kurmasının ardından da bu özgün mizacını devam ettirir. Bu birliktelik onun hayata bakış açısında, tutum ve davranışlarında hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Cemile, evlilikten önceki hayatı gibi yine türküler çığırır, kızdığında küfürler eder, büyük küçük gözetmeden yüksek sesle konuşur ve kahkahalar atar. Hatta yeri geldiğinde erkeklerle bile münakaşaya girer. Onun bu tavırlarını kaldıramayan ve hayat perspektifleri neticesinde sakıncalı gören köylü kadınlar, kayınvalidesine bu husustaki şikâyetlerini dile getirirler. Bu da gençliğinin büyük bir bölümünü, bilhassa da savaş yıllarını gazetecilik yaparak geçiren Aytmatov’un, Kırgız toplumu içindeki bu ve bunun gibi tabuları ne derece iyi gözlemleyebildiğinin bir göstergesidir. Zira Cemile hikâyesi ilk yayınlandığında, Cemile’nin hikâyedeki tavırları ve yaşadığı yasak aşk toplumda büyük tepki toplamış ve Kırgızistan’daki okur ve eleştirmenler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Tabuların hikâyenin üzerinde dolaşan kara bulutları, ancak Louis Aragon’un Cemile ile ilgili kaleme aldığı meşhur yazısıyla dağıtılabilmıştır. Bu da yazarın eserinde ne derece gerçek ve hassas bir noktaya temas ettiğinin bir göstergesidir.

Hikâyede dikkat çeken bir diğer husus ise, Cemile’nin Sadık ile evlendikten sonra tavır ve davranışlarında hiçbir değişikliğinin olmamasıdır. Çünkü aşk, insanın ruhunu derinden sarsar, gözlerine ve kulaklarına iki aşığın birbirini görüp, duyabildiği bir perde indirir ve öncesiyle sonrası arasında fark edilir bir değişim yaşatır. Onun iklimine kendisini kaptıran âşık, maşuk’a olan ilgisinin haricinde her şeyi bir kenara koymaya hazırdır. Bunun uğruna geçmişini, dostlarını, ailesini karşısına alır. Kökten bir değişime gider (Süskind 2019: 29). Cemile’de ise buna benzer bir değişim olmamıştır. Sadık’la karşılaşmadan önceki Cemile’yle evlendikten sonraki Cemile aynıdır. Bu durum Sadık’la arasındaki ilişkinin bir gönül ilişkisinden ziyade yüzeysel bir birliktelik olduğunu göstermektedir. Zira Sadık, Cemile’nin kendisini yarışta geçmesi gücüne gittiği için onu kaçırmış ve bu yolla da vicdanını rahatlatmayı amaçlamıştır. Çünkü sevilen kadın, nice

değerli görülen şey arasında bir değere sahiptir; erkekler de ilgi gören bu değere sahip olmak isterler, aksine kendilerini bu değer uğruna vermeyi düşünmezler (Beauvoir, 2005: 202). Bu veriler de ikisinin severek evlenmediği düşüncesini destekler niteliktedir. Esasında Cemile, Danyar'la karşılaştığı vakitte de kendi karakterinden ve alışlagelmiş tutumundan vazgeçmez. Onunla alay eder, güler, eğlenir, ciddiye almaz. Normalde toplumlarda kabul edilen "kadının sevme algısı", üstün bir varlık uğruna bütün varlığını bir kenara bırakma üzerinedir. Küçük yaşlardan itibaren erkek çocuklarına kaderle bağlı, onunla ömrü boyunca aynı düzeyde olamayacağına inandırılmış kadın, kendini üstü olarak gördüğü erkeğin hizmetine sunmayı arzular. Bu nedenle genel geçer kaideler içinde kadın için, ona sunulan hakikati bütün benliğiyle kabullenip onun içinde kaynayıp, yok olmaktan başka bir seçenek yoktur (Beauvoir 2005: 202). Ancak toplumla çatışma halindeki Cemile'de bu durum söz konusu değildir. Bu nedenle onun tutum ve davranışlarına korkusuzluğun egemen olduğu bir samimiyet hâkimdir. Dolayısıyla, Cemile'nin Danyar'ı yüreğinde hissetmeye başlaması hiçbir baskı altında kalmadan, türküler aracılığıyla olmuştur ve insani bir etkilenmedir. Avıla yük taşırken karşılıklı söyledikleri türküler onları birbirlerine yakınlaştırmıştır. Bunun neticesinde, yüreğine aşk ateşi düşen Cemile, Sadık'la ilişkisindeki gibi aynı Cemile olarak yaşamına devam edemez. Durgunlaşır, sessizleşir, içine kapanır. O eski şen şakrak, alay eden, eğlenen, küfürler savuran, hayat dolu genç kadından eser kalmaz. Aşk Od'u onu farklı bir ruh haline büründürür.

Aytmatov romanlarında ve hikâyelerinde aşk, tıpkı ölüm gibi karakterlerin ruhunu kökünden sarsan ve onları yüreğinin ve vicdanın sesine yönlendiren en büyük tetikleyici güçtür. Birey, aşk yolculuğuna katılmakla kendi hakikatini aramaya başlar, kelepçelerinden kurtulur ve iç dünyasının hürriyetini keşfeder. Bu hal, duvarların (tabuların) ardını insana gösteren bir içsel uyanıştır. Kişi âşık olmakla, yeryüzündeki sınırlayıcı bütün engellerden sıyrılır ve ölümü, elemi ve nihayetinde toplum gözünde rezil olmayı göze alarak maşukunun peşinden kendi aydınlığına yürür. Cemile ve Danyar da toplumun bütün engellerine, genel geçer tabulara aldırış etmeden yüreklerinin sesini dinlerler ve sonunu düşünmeden birlikte köyden kaçarlar. Bu kaçış, beraberinde ölümü göze alacak kadar cesur bir teşebbüstür. Nitekim Cemile'de gözü olan köyün delikanlılardan Osman da onları aramak için yola koyulmuştur. İki aşığın bütün kabullere meydan okuyuşu, sevgiyle hiçbir tabunun ve törenin baş edemeyeceği gerçeğiyle okuru yüzleştirir.

Cengiz Aytmatov, bir sözünde "bana göre edebiyatın görevlerinden birisi, her toplumun kendi tarihi gelişimi içinde geçirdiği tecrübeyi sanatkârane bir biçimde yansıtması ve böylece geçmişin ışığı altında yeni tarih gerçeğini takdir edebilmesidir" (Söylemez 2002: 10) demektedir. Bu bağlamda yazarın Kırgız toplumunun bünyesinden çıkardığı bu hikâye, toplum içinde bazı algıların ve katı tutumların kırılması noktasında hem tarihsel sürecin bir tanığı hem de değişmesinde bir yapı taşı olduğu söylenebilir.

"Cemile"de aşkın iki kişiyi ilgilendiren masumane ve aykırı yönünün dışında, bireysel işlenişi de önemlidir. Aytmatov'un yaşamın içinden ustalıkla seçtiği karakterlerin her biri kendi ruh dünyasında psikolojik bir derinlik barındırır. Ayrıca yazarın karakterleri karşılaştırdığı mekânlar, onlarla ilgili oluşturduğu ipucu veren diyaloglar, türküler, iç monologlar eserdeki "bilinçaltı" yönelimlerin açığa çıkarılabilmesine olanak tanımaktadır. Eserin ilk yayınladığı 1958 yılına kadar, "bilinçaltı ve aşk" ilişkisine dair ilk tespitleri "cinsellik bağlamında" S. Freud'un verdiği görülür. Onun öğrencisi olan Theodor Reik gibi isimler ömürlerinin sonuna doğru "sevgi ve cinselliğin ayrı şeyler olduğunu" izah eden çalışmalar yapsa da eserin yazıldığı ve tanınmaya başladığı dönemlerde Freud'un düşünceleri psikoloji, felsefe ve edebiyat dünyası üzerinde daha

büyük bir etkiye sahipti. Bu bağlamda, Aymatov'un "iç monolog", "zaman", "mekân" ve "diyaloglar" aracılığıyla okura sunduğu izler takip edilerek, karakterleri aşka sürükleyen bilinçaltı sebepler incelenebilir. Zira bugüne kadar eserle ilgili yapılan çalışmalar, aşkı salt masumane ve duygusal boyutuyla ele almış karakterlerin psikolojik tahlillerine yer verilmemiştir. Bu çalışmada, eserin yazıldığı yıllarda etkin olan, Freud'un cinsellik ve aşk kavramları üzerine çalışmaları temel alınarak karakterlerin bilincinin gizinde kalan düşünceleri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Cemile'nin Âşıklarına Freudyen Bir Bakış

Sadık ile Cemile arasındaki ilişkiye Seyit'in verdiği bilgiler ışığında iki farklı açıdan bakılması mümkün. Bunlardan birincisi, bir at yarışında Sadık ile Cemile karşı karşıya gelmiş ve Cemile'ye mağlup olan Sadık bu mağlubiyeti kaldıramayarak bunu bir onur meselesi haline getirmiş ve onu kaçırmıştır. İkincisi ise, Sadık ile Cemile'nin sevişerek evlendikleri düşüncesidir.

Burada özellikle Sadık'ın Cemile'yi kaçırma hadisesinin "savunma mekanizmaları" açısından irdelenmeye müsait olduğu söylenebilir. Sigmund Freud'un ilk olarak 1894 yılında "Neuro-Psychoses of Defense" isimli çalışmasında dile getirdiği savunma mekanizmaları, A. Freud'un ilerleyen yıllarda yaptığı katkılar ışığında, en salt haliyle; bireyin içsel çatışmalarının önüne geçmek ve çevresine adaptasyonunu sağlamak amacıyla geliştirdiği istem dışı davranışlar olarak nitelenebilir (Cramer 1987: 597-614).

Freud'un "savunma mekanizmaları" ile ilgili bu görüşlerini ilerleyen dönemde Vaillant detaylandırarak, kategorize etmiştir (Taşkent 2010: 31-31) Vaillant'ın sınıflandırmasına göre Sadık'ın, aldığı yenilgi sonrası gösterdiği tavır nedeniyle, olgun olmayan "dışa vurma" (acting-out) savunma davranışını sergilediği görülür. Freud, savunma mekanizması içerisindeki bu davranışı şöyle açıklar: Birey, başına gelen kötü bir olayın getirdiği duygusal ağırlığı kaldıramayacak ve üstesinden gelemeyecek bir gelişmişlik düzeyinde ise, düşünmeden ve de olumsuz sonuçlarına bakmadan fiziksel veya sözsel bir tepki gösterir (Taşkent 2010: 33). Sadık'ın kendi açısından aldığı onur kırıcı yenilginin ardından böyle bir savunma mekanizması geliştirdiği görülmektedir. Ayrıca hikâyenin ilerleyen kısımlarında yine Sadık'ın yazdığı mektuplarda Cemile'ye hiç değinmemesi, olayın ardından biraz zaman geçmesi nedeniyle "dışa vurma" davranışının, bir intikam duygusu çerçevesinde "pasif agresif" davranışa dönüştüğü söylenebilir. Freud'un "pasif agresif" savunma mekanizması "başkalarını dolaylı olarak olumsuz etkileme", "kasıtlı beceriksizlik", "bilerek unutmama" olarak tarif edilebilir (Taşkent 2010: 32). Sadık'ın bu yolla Cemile'ye acı verip kendi başarısızlığının üstünü örtmek istediği düşüncesine varılabilir. Nitekim hikâyede Cemile ile ilgili okura aktarılan şu kısımlar da buna örnek teşkil eder;

"Satırlara hızlı hızlı göz gezdirerek okurdu mektubu. Ama sonuna yaklaştıkça omuzları iyice çöker, yanaklarının ateşi yavaş yavaş sönerdi. İnatçı kaşlarını çatar ve son satırları okumadan, mektubu, ödünç alınan bir şeyi iade ediyormuş gibi, soğuk bir ilgisizlikle anneme verirdi." (Aytmatov 1990: 24).

Eserde Danyar ise cepheden köye dönmüş, bir ayağı topal bir savaş gazisi olarak betimlenir. Aytmatov'un travmatik bir geçmiş çizerek, okura bir ruh haritası oluşturabileceği, ipuçlarıyla dolu boşluklar bıraktığı gizemli bir karakterdir. Okur eş zamanlı olarak Danyar'ın içinde bulunduğu durumu yorumlarken, onun travmalarla dolu karanlık geçmişini de göz ardı edemez. Aytmatov, Danyar'ın kronolojisindeki bu eksik veya tam anlaşılamayan parçalarla metinde okura istediği gibi doldurabileceği bir boşluk bırakmış, bu yönüyle de Umberto Eco'nun tarif ettiği "metnin gizinin, metnin boşluğu olduğunu anlayan" (Eco 2019: 25) gerçek okura ayak izleri oluşturmuştur.

Danyar ve Cemile ilk karşılaştıklarında, Danyar savaştan sakat dönmüş, oldukça içine kapanık biridir. Onun bilinçaltında bastırılmış halde bulunan duygu ve isteklerini açığa çıkararak ise birlikte istasyona mal taşırlarken söylediği türküyü, Freud'un tabiriyle "Flörte eğilimli olan evli bir kadının seslenişindeki hafif tını" (Freud 2005: 109) ("Sürtük aşkı" koşulu) ve aynı türküyü (karşılığı) istemesiyle Cemile olmuştur. Yine Freud'un *Sevgi ve Cinsellik Üzerine* adlı eserinde değindiği "sürtük aşkı" koşulunda olduğu gibi namuslu ve mazbut bir kadın olan Cemile, kendisinin Danyar tarafından aşk nesnesi olarak seçilmesi için gerekli olan tahriki alenen dışa vurmamış ancak sesindeki tını yoluyla bilinçaltını açık etmiştir.

Danyar ise Freud'a göre "mağdur üçüncü" koşulunu temsil eder. Kocasını Sadık askerde iken evli olan Cemile'ye içten içe ilgi duyması "mağdur üçüncü" koşulunun ilgili kişinin yalnız başına yaşayan bir kız ya da kadından ziyade başka bir erkek tarafından arkadaş, nişanlı ya da eş olarak seçilmiş bir kişiyi aşk nesnesi olarak görmesi tanımına denk düşer (Freud 2015: 109-111).

Hikâyenin anlatıcısı olan Seyit ise gizliden gizliye Cemile'ye ilgi duyar, hatta Danyar ile onu ilk gördüğünde sinirlenir. Ancak daha sonra durumu kabullenir ve ikisinin bir arada olmasına hak vermeye başlar. Seyit'in bu davranışına Freud'un "*aşırı vakalarda âşık, kadına yalnızca kendi başına sahip olma arzusu gütmeyiz. Mevcut üçgen ilişkisi içinde gayet rahat gibi görünür.*" (Freud 2015: 110) ifadeleriyle bir yorum getirilerek, Seyit'in Cemile'ye bilinçaltında, dışarı yansıyandan daha yoğun hisler beslediği varsayılabilir.

Hikâyede Cemile ile doğrudan veya dolaylı etkileşim halinde bulunan/bulunmaya çalışan erkeklerden biri de Osman karakteridir. Osman'ın, Aytmatov'un satır aralarında okura sunduğu kişilik ipuçlarından yola çıkarak narsizm (kişinin kendi benliğini aşırı sevmesi) etkisi altında olduğu görülmektedir. Kökenini Yunan mitolojisinde, ava çıkan Narkissos'un su içmek için nehre eğildiğinde, suda kendi suretini görüp âşık olması ve kendi görüntüsünün büyümesine kapılarak ömrünü tüketmesiyle sonuçlanan efsaneden alan narsizm, temelinde özsaygının sürekliliği için önem arz etse de ileri düzeyleri bireyin hayatını olumsuz etkileyebilir (Karaaziz ve Atak 2013: 44-59). Bu olumsuz etkilere yol açan sebepler de genel olarak bir üstünlük hissi, beğenilme arzusu, yetenek ve özelliklerinin olanın dışında abartılması, başkalarını hor görüp sömürme, ilgi görme isteği ve empatiden yoksunluk olarak karakterize edilebilir (Karaaziz ve Atak 2013: 49).

Narsist kişiler, kendilerine çok güveniyor gibi gözükseler de aslında kişiler arası münasebetlerde oldukça zayıf ve kırılmaya müsait, yüzeysel ilişkiler kurarlar. Bu kişiler, başkalarının düşünce ve talepleriyle ilgilenmezler ve empatiden yoksundurlar. Kendilerine mevcut halden abartılı bir değer biçtikleri için; ilişkilerde aksi ve tartışmacı bir tutum sergilerler (Freud 2013: 63-93). Kendilerine aşırı şekilde inandıkları için de herhangi bir olumsuz eleştiriyi kaldıramazlar. Olumsuz bir geribildirim üzerlerine alınmaz ya da öfkeyle karşılık verirler. Nitekim Osman'ın ot biçerlerken Cemile'ye sataşmaya kalkması ancak Cemile'den olumsuz bir dönüt alınca "kedi ulaşamadığı çigere mundar dermiş" (s. 20) diye söylenerek bu olumsuz geribildirim savuşturması, onun narsist kişiliğini alenen dışa vurmaktadır. Bu durum narsist kişiliklerin şu özellikleriyle açıkça betimlenebilir: Narsist kişilikler benmerkezci bir yapıya sahip oldukları için karşı tarafa bağlanmakta ve bağlılığı sürdürmekte sıkıntı yaşayabilirler. Sevgi ilişkisi içinde en başta karşı tarafa abartılmış bir değer biçerler (bunu kendi değerli kişiliklerine layık değerinde biri olarak gördükleri için yaparlar) ancak bu durum kısa sürede sona erebilir (olumsuz bir geribildirim vasıtasıyla) ve partnerine daha gerçekçi bir gözle bakmaya ve onu değersizleştirerek "istenmeyen kişi" konumuna düşürmeye çalışabilirler (Freud 2013: 63-93).

Bu bağlamda Osman'ın Cemile'den aldığı olumsuz dönütle onu değersizleştirmeye çalıştığı varsayılabilir. Yine aynı şekilde, Cemile'nin kendinden daha aşağıda gördüğü Danyar'ı seçmesi onu öfkelenmiş ve Cemile'yle Danyar köyü terk ettikten sonra öfkelerini şöyle dile getirmiştir:

"Bu sokak köpeğini, bu piçi daha ilk günlerde kovmalıydık avıldan! Namussuz! Soyumuzun yüz karası! Elime bir geçirsem hemen orada gebertirim onu. Sonra bana ne isterlerse yapınlar! Önüne gelen serseri karılarımızı kaçırsın ha! Yoo! Buna göz yumamam ben! Haydi yiğitler, ne duruyorsunuz, atları eyerleyin, aydayın! Bir yere kaçamazlar, istasyonda yakalarız onları!" (Aytmatov 1990: 75).

Burada Osman'ın öfkesinin ahlak eksenli olup toplumsal normların ihlaliyle ortaya çıktığı söylenemez. Osman, aksine kendi narsist kişiliğinin etkisiyle Cemile'nin kendinden daha aşağıda gördüğü Danyar gibi biriyle kaçmasını, onu kendisinin yerine tercih etmesini bir gerekçeye dayandırmak istemiş ve bu gerekçeyi de onları ahlaken toplum gözünde değersizleştirmekte bulmuştur. Çünkü Cemile ve Danyar'ın birlikteliği kendi narsist benliği için bir tehdittir. Kendi benliğinin değerinden ödün vermemek için tehdit olarak gördüğü diğer benlikleri değersizleştirme yolunu seçmiştir. Bu değersizleştirme çabalarının Cemile üzerinden yapılan kısımları, Sadık köye döndükten sonra, Osman'ın ona anlattıklarıyla gözlemlenebilir:

"Yazık ki elime geçiremedim serseriye, yoksa oracıkta öldürecektim! Cemile'ye gelince, saçlarından tutup atımın kuyruğuna bağlayacaktım! Herhalde güneye gitmişlerdir ya pamuk tarlalarına ya da Kazakların arasına. Herif nasıl olsa serseri, alışıktır! Ama hala akıl erdiremiyorum böyle bir şey nasıl oldu? Nereden bileceksin? Bu iş o orospunun başının altından çıktı! Ah, bir elime geçirebilsem onu!" (Aytmatov 1990: 77).

Buradan çıkarımla, Osman'ın Danyar'ı serseri, kendisini reddeden Cemile'yi ise hayat kadını gibi görerek değersizleştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bütün bu öfkenin ve ahlak şövalyeliğinin altında yatan ana neden; bir nevi kendi değerli gördüğü benliğinin reddedilmesiyle ortaya çıkan bütün tehditleri değersizleştirme çabasıdır.

Osman'da gözlemlenebilen bir diğer ruhsal bozukluk belirtisi ise erotomanidir. Erotomanide, ilgili kişi bir başka kişinin kendisini tutkuyla sevdiğine dair sanrı geliştirir. Bu kişiler, bir başka kişi ile evlenmiş oldukları için veya başka nedenler vasıtasıyla kişi için ulaşılmazdır. Bu kişiden gelen olumlu veya olumsuz her şeyi karşılaşma tesadüfi ya da önemsiz düzeyde gerçekleşse bile aşkının bir göstergesi olarak tezahür eder (Topçuoğlu vd. 1997: 61-64). Nitekim bu hastalık durumu, Osman'ın Cemile'ye sataşım olumsuz dönüt aldıktan sonra: "Ne diye ağrı satıyorsun kendini? Aslında için gidiyor." (s. 20) diye çıkışmasından da gözlemlenebilir. Yazarın okura sunduğu verilerden, savaş nedeniyle köydeki erkek nüfusunun azaldığı ve köydeki bazı kadınların bu nedenle Osman'a ilgi duymaya başladığı çıkarılabilir. Ancak, o bu ilgiyi narsist kişiliğinin de etkisiyle iyi idrak edememiş, ilginin kaynağını kendi değerinin üstünlüğüne bağlamıştır. Dolayısıyla Cemile'nin de ondan etkilendiğini düşünmüş fakat bunu ifade etmekte çekindiği düşüncesine kapılmıştır. Bütün bu karakteristik özellikleri bağlamıyla Osman, Sigmund Freud'a göre Libidinöz Tipler bağlamında "Erotik-Narsizm bağlamlı" tipi yansıtır. Freud, *Sevgi ve Cinsellik* adlı eserinde bu tipin genel özelliklerini saldırganlık ve faaliyet olarak ifade eder. Osman'ın Cemile'ye sataşmaları da bu saldırganlık ekseninde ele alınabilir (Freud 2015: 222).

Sonuç

Aşk ister beşeri ister uhrevi boyutta olsun yeryüzünde görülen ve insana

bahsedilen en gizemli duygu ve en tesirli hadisedir. Öyle ki; aşk oluşmaya başladığında insanın koyduğu bütün dokunulmaz kurallar, göz ardı edilemez gelenekler ve yıkılmaz tabular dumura uğrar, aşkın gözünde etkisini yitirir. Bu denli, toplumu ve kutsalları karşısına alacak kadar insanı tek bir nesneye odaklayan bu kavram, 20. yüzyılın başlarında etkinlik göstermeye başlayan psikoloji biliminin de dikkatini çekmiştir. Özellikle S. Freud'un "sevgi" ve "cinsellik" bağlamındaki düşünceleri, döneminde farklılık arz etmesi sebebiyle büyük etki uyandırmış ve "aşkı algılayış biçimini" farklı bir zemine taşımıştır.

Bugüne kadar Aytmatov'un "Cemile" hikâyesi başta olmak üzere aşk izleğiyle ilgili bütün eserlerinin incelenmesinde, Platon'un tabiriyle aşkın "göksel (duygusal)" yanının ele alındığı ve zaman, mekân ve olay neticesinde çeşitli yorumlar yapıldığı görülmektedir. Ancak Aytmatov gibi, Sovyetlerin baskı rejimi içinde yetiştiği için metaforik dili iyi kullanan ve yazarlık serüvenine varoluşçu felsefesinin edebiyatla ilk kucaklaştığı Rus topraklarında başlayan bir yazar irdelenirken; karakterlerine, çağının psikoloji ve felsefe kuramları çerçevesinde bakmak daha doğru sonuçlar verebilir.

Bu bağlamda, eserin yazılıp yayınlanmasını kapsayan 1955-1960 döneminde, Freud'un insanın bütün edimlerinin kaynağını bastırılmış arzuların bir nihayeti olarak ele alışı dünya genelinde bilinen, üzerine konuşulan bir varsayımdı. Yazarın Freud'un bu düşüncelerini okumuş olma ihtimali bulunduğu gibi aksi bir ihtimal de mevcuttur. Ancak Freud'un "sevgi" ve "cinsellik" hakkındaki çalışmaları ve "Cemile" hikâyesi çapraz okumalar yoluyla incelendiğinde, hikâyedeki karakterlerin Freud'un aşk koşulları izahında verdiği örneklerle paralellik gösterdiği saptanmıştır. Örneğin, kadının sesindeki tını, Freud'a göre aşka davetiye çıkaran bir kapıdır. Cemile söylediği türkü ile Danyar'a o kapıyı ardına kadar açmıştır. Danyar ise utangaç tavırları, sessiz ve gizemli yönüyle dikkat çekmiş, Osman gibi Cemile'ye yanaşmak yerine ondan uzak durmayı tercih ederek, Cemile için odak nesne haline gelmiştir. Çalışmada bu ve bunun gibi kısımlar Freud'un örnekleriyle karşılaştırılarak, yüzeysel olarak "aşk" olarak nitelenen duygunun bilinçaltında bastırılmış arzu ve istekler yoluyla açığa çıkmış olabileceği izah edilmeye çalışılmıştır. Zira henüz çocuk yaşlardan itibaren şekillenen bilinçaltı, bireylerin seçimlerini hatta hayatlarının tamamını büyük oranda etkileyebilmektedir.

Aytmatov romanlarında kader, belirleyici ve düzenleyici tek kuvvet olarak göze çarparken, bireysel kaderleri etkileyen en önemli unsurun da aşk olduğu görülür (Söylemez 2009: 308-310). Sonuç olarak bireylerin bilinçaltında bulunan bastırılmış arzular ve istekler karşılıklı etkileşim ve tetiklemeler sonucunda açığa çıkarılmış ve bunun sonucu olarak kaderlerine tesir etmiştir.

Kaynakça

- Aragon, Louis (1982). Dünyanın En Güzel Aşk Hikâyesi. Cengiz Aytmatov, *Cemile*, (Çev., Şerif Hulusi). İstanbul: Yeni Dünya Yayınları.
- Arslanoğlu, İbrahim (2000). Mevlâna'nın Aşk ve İnsan Felsefesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 0(16), 16.
- Aytmatov, Cengiz (1990). *Cemile*. (Çev., Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Beauvoir, Simone (2005). Seven Kadın. (Ed., A. Krich), *Aşkın Anatomisi* (201-229). İstanbul: Say Yayınları.
- Cramer, Phebe (1987). The Development of Defense Mechanisms. *Journal of Personality*, 55(4), 597-614.

- Çetinkaya, Yalçın (2011). Hz. Mevlâna, Aşk ve Musiki Hakkında. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (51), 137-155.
- Eco, Umberto (2019). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. (Çev., Kemal Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Ermış, Hamza (2008). *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Freud, Sigmund (2013). *Metapsikoloji*. (Çev., Emre Kapkın, Ayşe Tekşen). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Freud, Sigmund (2015). *Sevgi ve Cinsellik Üzerine*. (Çev., Akın Kanat). İzmir: Atlantis Yayınları.
- Gassett, Ortega Jose (2004). *Sevgi Üstüne*. (Çev., Yurdanur Salman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Geçtan, Engin (1990). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göz, Kemal (2011). İbn-i Sina'da Aşk ve Varlık. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 39-49.
- İbrahimov, Osmanakun (2018). *Devrinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Karaaziz, Meryem ve Atak, Erdem İrem (2013). Narsizm ve Narsizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Nesne*, 1(2), 44-59.
- Kargı, Birkan (2015). Nur İçözü'nün Hürriyet Adlı Romanının Platon'un "Aşk ve Sevgi Üzerine Düşünceleri" Bağlamında Okunması. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 107-117.
- Platon (2005). *Devlet*. (Çev., Cenk Saraçoğlu, Veysel Atama). İstanbul: Bordo Siyah.
- Platon (2014). *Symposion: Şölen*. (Çev., Eyüp Çoraklı). İstanbul: Alfa Kitap.
- Sarı, Ahmet (2008). *Psikanaliz ve Edebiyat*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Schopenhauer, Arthur. (1963). *Aşkın Metafiziği*. (Çev., S. Hilav). İstanbul: Oluş Yayınları.
- Söylemez, Orhan (2002). *Cengiz Aytmatov: Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler*. Ankara: Karam Yayınları.
- Söylemez, Orhan (2009). Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kader ve Kadercilik. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (5), 304-319.
- Süskind, Patrick (2019). *Aşk ve Ölüm Üzerine*. (Çev., Şeyda Öztürk). İstanbul: Can Yayınları.
- Taşdelen, Vefa. *Bir Güzellik ve Sevgi Felsefi: Platon'un Şölen Diyalogu İle Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun Mesnevisinin Karşılaştırılması*. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads>. [ET. 20.04.2019].
- Taşkent, Abdülvahap (2010). *Alkol ve/veya Madde Bağımlıları ile Bağımlılığı Olmayan Bireylerin Savunma Mekanizmaları Açısından Karşılaştırılması, Çocukluk Çağı Travmaları, Disosiyatif Yaşantılar ve Bağımlılık*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Topçuoğlu, Volkan; Sarıbeyoğlu, Sefa ve Göktepe, Esat (1997). Bir Olgü Dolayısıyla Erotomani Kavramının Gözden Geçirilmesi. *Düşünen Adam*, 10(3), 61-64.

